

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Sabbatswerkers in de Sovjetunie

Löwenhardt, J.

Citation

Löwenhardt, J. (1991). Boekbespreking van: Sabbatswerkers in de Sovjetunie. *Acta Politica*, 26: 1991(4), 497-499. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449937>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449937>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het is bekend dat 's morgens gewoonlijk de schaal doorslaat naar onthouding van alcoholische drank, maar dat 's avonds, wanneer er een feestje aan de gang is, de flessen soms lichtvaardig worden geledigd. Maar herhaalde ervaring van de 'morning-after' kan tot regelvorming leiden: 'two drinks is my limit'. Wanneer gevallen zeldzaam zijn, zoals bij oorlog, komt regelvorming inzake preventie of beperking heel moeilijk tot stand. Waarschijnlijk is er geen ander gebied van menselijke activiteit, waar zo vaak heel verstandige beslissingen in het tegendeel resulteren van wat is beoogd. Zulke ontsparingen doen zich onder meer voor wanneer de gedragskeuze van het organisme meteen wordt beloond, hoewel de teruggekoppelde effecten van een serie beloningen grote schade toebrengen.

Maoz laat met behulp van het 'S-verkoopspel' van Shubik zien dat, ook als het organisme ontdekt dat het in de gevarenzone terecht is gekomen, het niet snel van richting kan veranderen. De Amerikaanse oorlogvoering in Vietnam levert een voorbeeld op van een dergelijke situatie. Johnson maakte bekend zich niet herkiesbaar te stellen en zette de bombardementen stop. Opvolger Nixon had laten weten Amerika uit de oorlog te zullen terugtrekken. Toch verloor Amerika meer militaire slachtoffers in de periode nadat het land het zinkend schip geleidelijk trachtte te verlaten, dan in de periode waarin Amerika de strijd dacht te kunnen winnen. Onder meer met een beroep op het grote aantal doden dat reeds was gevallen, trachtte Nixon de schade te beperken door de Noordvietnamezen tot concessies te dwingen, met bovengenoemde uitkomst als resultaat. Een voorbeeld van de 'winner's paradox' is Israël en de Zesdaagse Oorlog van 1967. Door de oorlog te winnen werden annexaties mogelijk, die volgens Maoz de veiligheid van het land tot op de dag van vandaag ondermijnen. Inlijving van een gebied met ongeveer 1 miljoen Palestijnse inwoners veranderde de demografische verhoudingen van het land. Sindsdien is Israël er niet in geslaagd de Palestijnen met hun lot te verzoenen. De demografische verschuiving ten gunste van de Palestijnen, en hun niet aflatende vijandigheid, dwingen de regering er toe te kiezen, óf een Joodse staat te blijven en een soort apartheid te introduceren, óf de democratie te handhaven, met verlies van het Joodse karakter van de staat. De annexatie zou de veiligheid moeten verhogen. In feite verdubbelden de defensie-uitgaven in vergelijking met de pre-annexatie periode, hoewel Egypte als vijand afviel. Voorts leidden de oorlogen die het land sindsdien voerde niet meer tot een ondubbelzinnige Israëlische overwinning. Annexatie heeft de consensus over buitenlandse politiek doorbroken. Zij beroofde het land van een bufferzone. Morele ondermijning droeg er volgens Maoz in 1973 toe bij dat het land pre-emptie meed en de aanval afwachtte. In gevallen van de 'winner's paradox', is het behalen van de overwinning onvoordelig, omdat de kosten van het beheer van de buit hoger oplopen dan de gekapitaliseerde opbrengsten van het veroverde goed.

Maoz heeft een buitengewoon nuttig en scherpzinnig boek geschreven, vooral voor theoretici die uitgaan van de veronderstelling dat hun actoren het monstrem dat oorlog heet de baas kunnen. Zijn paradoxen ondermijnen, mijns inziens, het geloof dat kennis van empirische regelmatigheden en hun verklaring, op zichzelf voldoende is om politici af te houden van geweld, in omstandigheden waarin

dit voor hen een moment aan voordeel oplevert. Handelen op basis van dit geloof zou zelfs tot verslechtering kunnen leiden. Dit is de paradox der vooruitgang.

Henk Houweling

J. Oversloot, **Sabbatswerkers in de Sovjetunie**. Proefschrift RUL. Eburon, Delft 1990.

'Aan het sovjetvolk wordt het huidige kapitalisme in zijn westerse vorm aanbevolen, maar in feite wordt de weg vrijgemaakt voor de heerschappij van onze vaderlandse misdadige bourgeoisie, in wezen voor het vestigen van de macht van de maffia. Waar zou je bij ons een ander kapitalisme vandaan moeten halen.' Met deze woorden raakte de Russische partijleider Ivan Polozkov in de *Pravda* van 15 december 1990 aan een van de centrale controversen die de Sovjetunie en de westerse wereld op het ogenblik bezighouden: de vraag of het denkbaar is dat Rusland zich zal ontwikkelen tot een moderne samenleving met een levensvatbare, op privé-eigendom van produktiemiddelen gebaseerde markteconomie en een pluralistische democratie. Een aantal keren heeft Rusland in de afgelopen eeuwen door middel van 'revoluties van bovenaf' gepoogd de kloof met het Westen te dichten, maar nooit is het gelukt. Het meest recente experiment, dat van 1917 gevolgd door Stalins keuze voor een 'socialisme in één land', liep uit op een ramp. Gorbatsjovs in 1985 gestarte onderneming wordt in deze opvatting gezien als de meest recente poging om de kloof met het Westen te overbruggen.

De argumenten die tegen zijn onderneming spreken zijn zonder twijfel talrijk. Rusland heeft sterke autocratische en slechts heel zwakke democratische tradities; de bevolking is gewend sterke leiders te zoeken en te volgen en is door zeven decennia totalitaire dictatuur zowel getraumatiseerd als gecorrumpeerd. Het land heeft een kolossaal economisch potentieel maar zijn bevolking heeft een groot tekort aan de voor economisch herstel zo broodnodige eigenschappen als ondernemersgeest, bereidheid tot hard werken en tot het doen van riskante investeringen.

Hans Oversloot gaat in zijn proefschrift, dat in januari 1990 werd afgesloten, niet op deze problematiek in. Hij schrijft in zijn Slot slechts dat het hem onwaarschijnlijk lijkt 'dat er op korte of middellange termijn een complete systeemwisseling zal optreden', ook al is 'het systeem van omvattende planning [ook in de ogen van het sovjetpubliek] ontmaskerd als een fictie'. Maar anderhalf jaar en vele tumultueuze ontwikkelingen later lijkt die 'systeemwisseling' wel de context waarin dit boek het meest tot zijn recht komt. Sabbatswerkers in de Sovjetunie handelt namelijk over een categorie sovjetburgers (naar schatting van Oversloot een paar honderdduizend personen, goed voor een jaarinkomen van meer dan een miljard roebel) die al sinds de jaren zestig de ondernemersgeest, vindingrijkheid en werklust belichamen die nodig zijn voor een behoorlijk presterende economie; zij hebben er *en passant* voor gezorgd dat er hier en daar nog wat van

de grond kwam; dat oogsten werden binnengehaald; stallen en datsja's gebouwd, parketvloeren gelegd en plafonds gewit – en dat reguliere ondernemingen met hulp van de goedbetaalde diensten van de sjabasjniki hun plan konden vervullen.

Wie dit boek in 1991 leest raakt optimistisch – of althans iets minder pessimistisch – gestemd over de economische toekomst van de Sovjetunie. De bereidheid tot het aangaan van risico's en tot hard werken is in Rusland wel degelijk te vinden bij de sabbatswerkers. Hij kan zelfs het gevoel krijgen dat in het verschijnsel sabbatswerk de kern van 'het nieuwe', namelijk de ondernemersgeest, al sinds de jaren zestig binnen 'het oude' (de versleten planeconomie) is grijpt.

Het kader waarin Oversloot zijn studie heeft geplaatst is historisch in plaats van toekomstgericht. Gezien het feit dat het hier een proefschrift betreft, verschenen in een periode waarin publikaties over de Sovjetunie zeer snel verouderen, is dat een begrijpelijke keuze geweest. In zijn probleemstelling staat de vraag centraal hoe het mogelijk was dat het stelsel van centraal geleide sociale en economische planning in de Sovjetunie meer dan een halve eeuw 'overleefde' terwijl het volgens westerse theoretici onmogelijk zou kunnen functioneren en presteren. Oversloot wijst machtspolitieke en psychologische verklaringen niet zonder meer van de hand, maar stelt zich ten doel een aanvullende verklaring te geven in termen van de wisselwerking tussen de formele plansector – de 'reguliere economie' – en de informele sector; hij wil 'laten zien hoe een falend systeem in het dagelijkse leven wordt "gereproduceerd"' en sluit daarin aan bij studies van Joseph Berliner uit 1957 en Vladimir Andrlé uit 1976.

Sabbatswerk 'vult gaten in de reguliere economie' op en stelt aldus de subjecten van die reguliere economie in staan hun plandoelen te halen; in sommige sectoren werd er zelfs bij het opstellen van de plannen rekening mee gehouden dat die plannen alleen met hulp van de semi-legale 'wilde brigades' konden worden vervuld. Maar tegelijkertijd slaat het sabbatswerk op zijn beurt weer andere gaten in de reguliere economie; arbeidskracht, materialen en transportcapaciteit worden niet zelden uit de reguliere sector 'ontvreemd', en zo wordt het sabbatswerk in zekere zin door de planeconomie gesubsidieerd. Daarom zal het sabbatswerk niet zonder aanpassingen in een geprivatiseerde markteconomie kunnen overleven.

Van de wilde wereld van het sabbatswerk, met name in de sector van de bouwnijverheid en bouwherstelwerkzaamheden op het platteland, geeft Oversloot in deel I van zijn boek een levendig beeld en een uitputtende beschrijving. Dit deel is voor zowel vakgenoot als buitenstaander zonder meer het meest informatief en prettig leesbaar. Hij steunt vooral op journalistieke literatuur (wetenschappelijke literatuur was tot voor kort nauwelijks voorhanden vanwege het halflegale karakter van het verschijnsel) en op een groot aantal diepte-interviews dat de auteur in de periode 1981-1989 sabbatswerkers en andere betrokkenen heeft afgenomen.

In de volgende twee delen trekt Oversloot, naar eigen zeggen, 'steeds wijdere cirkels' rond het verschijnsel sabbatswerk. Deel II handelt over het wettelijke kader van het sabbatswerk; Oversloot geeft hier commentaar op de wet- en regelgeving die sinds 1986 is geliberaliseerd, alsmede op de jurisprudentie en op de betekenis voor het sabbatswerk van de herleving van de coöperatieve bedrijfsvorm. In deel III, de 'buitenste cirkel', gaat de auteur ten slotte omstandig in

op de kritiek die in het verleden door mensen als Von Mises, Lange, Von Hayek, Berliner en Andrlé is geleverd op de idee dat omvattende planning mogelijk c.q. wenselijk is. Dit deel komt enigszins als mosterd na de maaltijd omdat hier een gedateerde theoretische discussie wordt becommentarieerd waarop de vindingrijke sabbatswerkers in het eerste deel van het boek al een afdoende antwoord hebben gegeven.

De auteur noemt zijn benadering 'interdisciplinair', maar hoewel hij het onderzochte verschijnsel uitvoerig beschrijft en analyseert op zijn historische, juridische, economische en culturele aspecten, is er, met name in deel III van het boek als het gaat om analyse vanuit discipline-specifieke theorieën, alleen sprake van een economische analyse. Het juridische en politieke kader van het sabbatswerk worden door de auteur behandeld, en hij laat vaak heel goed zien hoe in het sabbatswerk 'juridische problemen "economisch" worden opgelost, en economische problemen "juridisch"', maar een analyse die aansluit bij rechtswetenschappelijke of politicologische theorievorming heb ik niet kunnen vinden.

Oversloot heeft voor het object van zijn studie gekozen voor een zo letterlijk mogelijke vertaling van de Russische term *sjabasjnik/sjabasjnitsjestvo*. Het is slechts een detail, maar het is de vraag of die vertaling wel zo gelukkig gekozen is. 'Contractarbeiders en vrije brigades' zou ook mogelijk, zij het misschien iets minder precies zijn geweest, en zou als voordeel hebben gehad dat het de Nederlander op het eerste gezicht een duidelijker beeld geeft van wat wordt bedoeld. Met deze kritiek op de vertaling van één, zij het centraal, woord in een overigens waardevol boek wil de recensent niet op iedere slak zout leggen. Maar de wijze waarop Oversloot 'sjabasjnik' op een van de eerste pagina's van zijn boek vertaalt, blijkt na lezing van het gehele boek exemplarisch te zijn voor zijn werkwijze en presentatie: hij streeft naar een (uitzonderlijk) hoge mate van precisie in zijn uitspraken. Dit respectabele streven resulteert in té nauwkeurig geformuleerde zinnen waarin uitzonderingen, nuanceringen en alternatieven tussen haakjes of streepjes staan: zinnen die soms de exactheid van wiskundige formules benaderen. Dat komt de leesbaarheid niet altijd ten goede.

J. Löwenhardt

S. Rozemond en J.G. Siccama (red.), **Vragen naar de onbekende weg. Kernproblemen van de internationale betrekkingen** (P.A. Schregardus en G.J. Telkamp, eindred.). Instituut Clingendael, Den Haag. Assen en Maastricht 1990.

Opnieuw is de Nederlandse literatuur over internationale betrekkingen verrijkt met een bundel. De aanleiding is deze keer het afscheid van H.J. Neuman als directeur van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael'. Niet minder dan 25 medewerkers en vrienden van Clingendael hebben een bijdrage aan deze bundel geleverd. Aan een ieder is, om de bewoordingen te gebruiken van de inleider, oud-minister van Buitenlandse Zaken C.A. van